

beeld dat de Millingerwaard een paar kilometer verschoven is en dat de Winssense waard relatief jong is' zegt Overmars. Als mede uit dit onderzoek blijkt dat een gebied al in de Middeleeuwen bestond, worden ook de archeologische kaarten geraadpleegd.

Herkenbaar

Het onderzoek is natuurlijk mooi, maar welk effect heeft dat op de plannen? Overmars benadrukt dat er echt iets met de historische gegevens gebeurt. 'Meinerswijk bijvoorbeeld heeft zelfs een Romeins fort en een Middeleeuws kasteelterrein. Die worden in de nieuwe plannen duidelijk herkenbaar aangeduid.'

De plannen grijpen terug op de situatie zoals die bestond voor de grootscheepse aanleg van zomerkaden in de achttiende eeuw (en de verdere

kanalisatie vanaf het einde van de negentiende eeuw). Dit gaat dan wel ten koste van twee eeuwen historische ontwikkeling in de uiterwaarden. De opslibbing van dikke lagen klei op de uiterwaarden wordt ongedaan gemaakt. Doorgestoken zomerkaden en uitgegraven nevengeulen brengen het leven in de rivier terug. Met het graven van de nevengeulen moet het beloop van verschillende historische geulen gereconstrueerd worden. Overigens vindt Helmer de term 'natuurbouw' niet juist. 'We maken geen natuur, maar we brengen de condities terug waaronder de natuur zich zelf kan ontwikkelen.'

Aandacht groeit

De aanpak met de historische studies wordt gewaardeerd. Bervaes is niet ontevreden over de behandeling van de cultuurhistorie. De voorstellen van

de Historische Kring Bommelerwaard om ontgrondingen te beperken en om geld te reserveren voor archeologisch onderzoek, zijn positief overgenomen door de klankbordgroep St. Andries. 'De aandacht voor cultuur is groeiende. Het gevoel groeit dat je niet alles op de schop moet gooien.' Hij voegt daar aan toe: 'Dat is voor een groot deel te danken aan de discussies over de rivierdijkverzwaring'.

Ing. Abele Reitsma is technisch adviseur van de PC Heemschut Gelderland en vaste medewerker van het tijdschrift.

Lezers van Heemschut kunnen historische studies in het kader van de natuurontwikkelingsprojecten bestellen bij Bureau Stroming BV/Stichting Ark, Jan de Jagerlaan 2, 6998 AN Laag Keppel, telefoon 08348-2190.

In Emmerik's Martinikerk hield de krypte de eeuwen door stand

---

J. TH. BALK

Uit puin en as herrezen... Hóé gaat dat op voor de Martinikerk van Emmerik, een bedehuis met oude papieren. Het oudste deel dateert uit de helft van de elfde eeuw: de romaanse krypte. Bernold, de gedreven kerkenbouwer, was toen (1027-1054) aartsbisschop van Utrecht. In de stad Utrecht stichtte hij het kerkenhuis waarvan St. Pieter, St. Jan en de Paulusabdij nog bij zijn leven tot stand kwamen. In Deventer liet hij de Lebünuskerk bouwen, in Emmerik – dat tot de jaren twintig van de vorige eeuw onder het diocees Utrecht zou vallen – stichtte hij de Martinikerk.

Die kerk moet grote gelijkenis hebben vertoond met de Utrechtse St. Pieterskerk. Maar de krypte toont een weelderiger beeld. De twee pijlers bij het altaar zijn elk samengesteld uit vier gebundelde pijlers, het volgende stel pijlers is samengesteld uit acht, het laatste paar uit zestien gebundelde pijlers.

Kort na de slag bij Arnhem in september 1944 werd Emmerik bij een geallieerde luchtaanval voor 97 pct. verwoest. Van de Martinikerk bleef weinig over, naderhand werd de toren nog weer getroffen door granaatvuur. Zo goed en zo kwaad als het ging werden de diensten voortgezet in de gespaard gebleven krypte. Maar in de kwade winter van '44-'45 steeg het Rijnwater zo hoog dat tenslotte de krypte onderliep. De kerk ligt op een wat uitstekende bult van de Rijnover

en al spoedig heeft het bouwwerk destijds zijn tol moeten betalen aan het geweld van het water. Zo is het westelijke deel van de kerk verdwenen en bouwde men een noordzuid lopend schip met aan het noordeinde een zware toren. Op de zuidwesthoek verrees in de 14de eeuw tegen het geweld van kruierend rivierijs een lage ronde toren, de ijsbreker.

Wie nu de Martinikerk betreedt moet wel even wennen aan de bijzondere indeling. Links van het altaar ziet hij de ongewoon grote romaanse bouw met het hoogkooft boven de krypte, met de schatkamer boven de kleurige en bepaald niet onbekoorlijke mozaïekkapel uit 1898. Tegen de achtergrond van het schip van de kerk is het door het vuur gespaarde gedeelte van de koorstoelen geplaatst, rechts in de nis van de westbouw staat het orgel.

Nieuwbouw kerk omstreden

De wederopbouw kwam na aanvaardbaar tegenstand van het vicariaat van het bisdom Munster in 1950 langzaam op gang, onder leiding van architect Paul Maria van Aken. Eerst in 1966 was de toren voltooid. Een omstreden onderdeel bleek de nieuwbouw van de westgevel te zijn, een schepping van de beeldhouwer Waldemar Kubn. De gevel, zichtbaar van verre over de Rijn, rijst op als een onverzettelijk waarmerk van geloofskracht. Er tekent zich een machtig kruis op in de grijze natuursteen met de dwarsbalk van donker getinte steen. De verticale lijn wordt onderstreept door het inmetselen van blauwe glazen bollen die oplichten in het westerlicht. In het hart in basreliëf het beeld van de gekruisigde.

De Martinikerk met rechts de teruggerestaureerde 'zijbeuk' met ertegenaan gebouwd de sacristie. Naar links de renaissance-gevel, afsluiting van het schip. Uiterst links is nog juist op de 'Ijsbreker' zichtbaar (foto's J. Th. Balk).

Ijsbreker

Een ander conflict gold de strijd om de ijsbreker. Herbouw, zo oordeelde een inspecteur van politie, betekende gevaar voor het verkeer. In de gemeenteraad is er jarenlang over gepraat maar in 1965 was het zover: de ijsbreker was herrezen! De ondergrond van de kerk muntte niet uit door stabiliteit. Midden jaren zeventig kwam de Düsseldorfer architect *Aldo Terhoeven* met een vrij rigoureuze restauratieplan. Eerst werd de krypte onder handen genomen. Op de feestdag van St. Maarten, 11 november 1977, heeft de aartsbisshop van Utrecht, kardinaal *Alfrink*, het altaar gewijd. In de volgende fase werd het dwarsschip ontdaan van gotische elementen. Er was vijf miljoen DM uitgetrokken voor het terugrestaureren van het hoogkoor in romaanse stijl. De schatkamer waarin ook relieken uit de St. Vituskerk van Hoog Elten werden tentoongesteld kon in mei 1983 geopend, het gehele werk was in 1984 gereed. Als een blank schip heeft de romaanse 'zijbeuk' zich nu aangevleid tegen de grauwe muren van het schip van de kerk, het 'Langhaus'. Ook nu, na zo'n tien jaar, kan men het moeilijk de indruk van

'erg nieuw' ontzeggen. De overige restauratiewerkzaamheden – er moest onder andere een steunbeer worden gebouwd tussen de gotische ramen van de renaissancegevel –, waren in 1989 voltooid. *Dr. Helmut Flintrop* had de leiding van het werk overgenomen van Terhoeven.

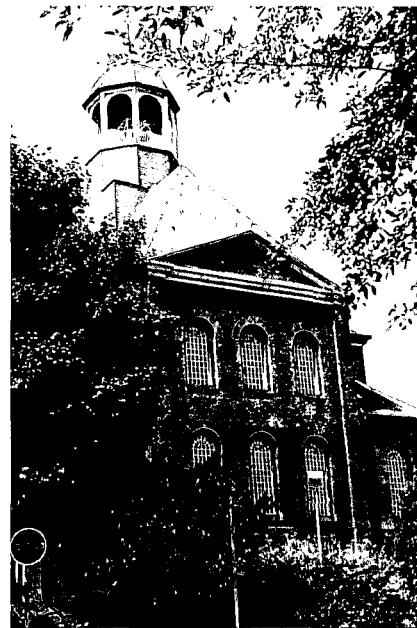
Christuskerk

In de onmiddellijke nabijheid van de Martinikerk staat op de Geistmarkt de evangelische Christuskirche, in 1715 gebouwd naar het voorbeeld van de Amsterdamse Oosterkerk, de scheping op Wittenburg van *Adriaan Dortsman* en *Daniël Stalpaert*. Wie er binnengaat zal teleurgesteld zijn – er is door het aanbrengen van een laag plafond niets te zien van de ongetwijfeld grote kerkruimte.

Raadhuis

Op hetzelfde plein staat ook het raadhuis van Emmerik, werk uit het einde van de jaren dertig van *dipl. ing. Kreytenberg*. Typisch *Kropholler*, zal de Nederlander zeggen, die diens raadhuisen van Waalwijk en Medeblik kent. Het gebouw te Emmerik is na de verwoesting weer in dezelfde stijl opgebouwd. Langs het raadhuis loopt de luxueus geplaveide Steinstrasse, een winkelstraat, waarvan enkele gevels het bombardement hebben overleefd. Na een kleine bocht ligt de Steinstrasse precies in de richting van de toren van de Aldegondiskerk. De toren, die een 91 meter hoog was

is door het oorlogsgeweld geknot en draagt nu een doorkroon van zwart geblakerd puin 'Als Mahnmal'. De Steinstrasse komt uit op de Alter Markt waar het restaurant Het hof van Holland compleet met trapgevel (1650) in 1957 weer is opgebouwd. Het was dit type gevels dat volgens oude schrijvers Emmerik het 'Hollandse karakter' gaf overigens niet verbazingwekkend voor een grensstad maar het nog wemelt van Nederlandse familienamen als *Verhey*, *Lodewijks*, *Koopmann*, *Spaarmann*. De Aldegondiskerk ligt op korte afstand van de rivier. Een typische gotische kerk, gebouwd in de tweede helft van de 15de eeuw. De ruimwerking in het schip van de kerk is opvallend; er hangt een stralend Marianum voor het koor. De kerk is niet overdadig versierd maar zij biedt

De Christuskirche, in 1715 gebouwd naar het voorbeeld van de Amsterdamse Oosterkerk.

de gelovigen een warm en vertrouwd bedehuis. Opvallend is de plaatsing van de pilaren, die dichter bij elkaar komen naar mate zij het koor naderen.

Rijnpromenade

Waarmee Emmerik als vriendelijke stad hoog scoort is met de Rijnpromenade, een wandelweg langs de Rijn van een kilometer lengte, met het gezicht op de hier vierhonderd meter brede rivier, altijd vol beweging van schepen en aan de overkant het wijde groene land van Kleef. Een fascinerende wandeling eindigt bij de omhoogrijzende bouwmassa van de Martinikerk met op de achtergrond de 500 meter lange hangbrug over de Rijn: met 500 meter spanwijdte de grootste van het land.

J. Th. Balk is journalist te Amsterdam en voorzitter van de jury van de *Heemschut Persprijs*.